

УДК: 821.162.1.09 Ролле

Вікторія Ринда,
 асистент кафедри слов'янської філології та загального
 мовознавства Кам'янець-Подільського національного
 університету імені Івана Огієнка
 (Кам'янець-Подільський, Україна)
 e-mail: vitanika7@gmail.com
 ORCID: 0000-0003-3883-7984

ОБРАЗ УСТИМА КАРМЕЛЮКА В ІСТОРИЧНОМУ НАРИСІ АНТОНІЯ РОЛЛЕ „OPRYSZEK”

У статті досліджуються характерні риси інтерпретації постаті українського опришка кам'янецьким письменником А. Ролле, який виступає тут як інтерпретатор романтичного кліше «шляхетного розбійника» в контексті літературної діяльності «української школи». Метою розвідки є дослідження специфіки інтерпретації образу опришка у творі відомого подільського літератора А. Ролле «Opryszek. (Gawęda historyczna)». Увага до літературного образу власне Кармелюка була величезною. Вагомим для свого часу внеском в літературознавство була докторська дисертація кам'янецького дослідника В. Тищенка «Українська літературна Кармелюкіана». Ми додаємо до узагальнень і спостережень наших попередників те, що письменник тяжіє до певного соціально-художнього узагальнення, змалювавши опришка як особистість симпатичну й не позбавлену романтичної аури, Кармелюк у Ролле олюднений; начебто частиною душі героя стала рідна природа. В усьому цьому буває присутній й відтінок легкого сарказму. Отож, в образі опришка, створеному А. Ролле, письменник доповнює народну міру оцінки персонажа в інтонаціях героїки конкретним описом зовнішнього вигляду, рис характеру тощо, майстерно поєднуючи факти та фольклорні елементи.

Ключові слова: опришки, «козацька буря», гайдамацький рух, романтизм, «шляхетний розбійник», українське питання.

Victoria Rynda. The ustym carmeluck's image in a historical essay by Anthony Rolle «Opryszek»

The article explores the characteristic features of interpreting the figure of the Ukrainian opryshok by Kamyanets writer A. Rolle, who acts here as an interpreter of the romantic cliché of the "noble robber" in the context of the literary activity of the "Ukrainian school". The purpose of the research is to study the features of the interpretation of the opryshka image in a work by the famous Podillia writer A. Roller «Opryshka. (Gawęda historyczna)», which is based on a real historical figure of Ustym Karmeliuk. A substantial material for analyzing the artistic interpretation of "the national avenger" is provided by the historical researchings, in particular the studies of the Haidamak movement in the works by Yu. Tselevych, V. Grabovetsky, P. Budivsky, V. Paul, Yu. Turovsky, M. Sirotiuk, etc., but significant and interesting accents can be outlined only by the literary analysis. Additionally the attention to the literary image of Karmeliuk itself was enormous; the doctoral dissertation "Ukrainian Literary Karmeliukiana" by V. Tyshchenko, a researcher from Kamianets, was especially important for that time, although it still had an excessive sociologism, descriptiveness and insufficient attention to the features of artistic generalization. It should be added to the existing generalizations and observations of the theme that in Roller's work the famous opryshka is depicted in the key of popular in Podillia folklore and in the romantic literature of the era of the "folk avenger" stereotype. But, unlike folk authors, Roller objectively portrays Karmeliuk, though at the same time, "through the eyes of the noble." But the writer, moving away from his social prejudices, also tends to a certain socio-artistic generalization, portraying opryshka as an attractive person and not lacking a romantic aura. Karmeliuk in Roller's work is humanized; as if a part of the soul of the hero became the native nature, against which a panorama of his feelings unfolds, which is very characteristic of a romantic era. However, there is a hint of light sarcasm in all this. Thus, in the image of the opryshka, created by A. Roller, the folk measure of the character's assessment in the intonations of the heroics is preserved, but the writer supplements this with a specific description of appearance, character traits, etc., skillfully combining facts and folk elements.

Key words: opryshkas, "Cossack storm", Haidamak movement, "a noble robber", Ukrainian question.

Метою нашої розвідки є дослідження специфіки інтерпретації образу опришка у творі відомого подільського літератора А. Ролле «Opryszek. (Gawęda historyczna)»¹, в основі якого лежить реальна історична

¹ Gawęda (бесіда) – специфічний польський літературний жанр ліро-епічного характеру, покликаний передати роздуми автора про життя.

постать Устима Кармелюка ², змальованого автором в ключі популярного в подільському фольклорі мотиву народного месника. Це в часи Ролле було дуже популярним підходом. Р. Радишевський зазначає: «Народ для романтиків вважався вічною категорією, а народні маси заангажовані були для перетворення світу <...> Взагалі „народність” стала важливим історіософським поняттям, адже і сам романтизм ідентифікували з народністю, митець був зобов'язаний об'єктивно відтворювати „народний дух” і „відкривати душу народу” через звернення до давньої творчості, яка вважалася спільним надбанням для всіх слов'янських народів. У часи поневолення народу <...> література виконувала не лише суто художню функцію, а мала також соціальне призначення, бо кожне слово, сказане для народу, розцінювалось як активна дія або спричиняло конкретні справи...» [Радишевський 2014, с. 116].

Літературна діяльність А. Ролле, яка відіграла у суспільстві типово «просвітницьку» роль, є досить плідною та вагомою ³, але водночас його праці приваблювали переважно увагу істориків, що цілком закономірно. З цього погляду спадщина Ролле проаналізована цілком вичерпно. При цьому природно, що історики не обходять увагою художню специфіку обраного нами для аналізу твору. Так, С. Баженова зазначає: «Змальовуючи в „Історичних оповіданнях” безправне становище українських селян, Ю. Ролле правдиво висвітлював ті причини, які змусили їх взятись за „ножі і коси” („Опришок”) і з ними в руках виборювати ліпше життя <...> Створюючи образ Кармелюка, автор часто вживав такі епітети, як „бандит”, „грабіжник”, „розбійник”, але разом з тим, показував жадібність і жорстокість поміщиків. Заслугою письменника є те, що він перший ввів у літературу і наукові дослідження образ народного ватажка і мимоволі сприяв його популяризації, надихаючи Михайла Старицького взятись за створення історичного роману „Розбійник Кармелюк”». [Баженова 2009, с. 331–332].

Історичні розвідки справді дають нам міцний ґрунт для аналізу митецької інтерпретації постаті «народного месника». Певну методологічну опору становлять тут дослідження гайдамацького руху в працях Ю. Целевича, В. Грабовецького, П. Будівського, В. Поля, Ю. Туровського, М. Сиротюка, які, щоправда, приділили центральну увагу історичному аспекту «гайдамаччини», а не її літературній інтерпретації. Та поглиблений літературознавчий аналіз може додати до цих вагомих спостережень ще деякі суттєві й цікаві акценти. До того ж письменники «польської України» доби романтизму, як поляки, так і українці, глибоко цікавилися темою гайдамаччини та опришківського руху: доволі пригадати імена Ю. Словацького, Є. Броцького, М. Шашкевича, І. Франка, В. Гжицького та багатьох інших. При цьому увага до літературного образу власне Кармелюка була величезною, й вагомим для свого часу внеском в літературознавство була докторська дисертація кам'янецького дослідника В. Тищенко «Українська літературна Кармелюкіана», хоча їй усе ж таки притаманні надмірний соціологізм, описовість і недостатня увага до специфіки художнього узагальнення. Між тим, як зазначає В. В. Шевчук у статті «Образ Устима Кармелюка у легендах та переказах Поділля», крім історичного фактажу тут важливим чинником є естетично-літературознавча функція твору. Так, оспівуючи Кармелюка, народ вкладає в цей образ свої сподівання на кращу долю, віру в справедливість збройної боротьби. Це дійсно кидається в очі, якщо взяти створений Ролле образ в контексті українського фольклору. Народні пісні, приказки, прислів'я про відомого опришка склалися на ґрунті реальності, та водночас фольклорні автори наділяли свого героя й суто фантастичними рисами, аби підкреслити його винятковість, належність до кола якихось «обранців долі». Так, за фольклорними переказами, Кармелюка застрелили срібним гудзиком, бо харизмата начебто неможливо знищити іншим способом. Кармелюка, який «мав стільки сили, що сам міг побороти 10-12 дорослих чоловіків...» [Боднар 1997, с. 179]. Зустрічаються й схвальні моральні оцінки Кармелюка, який «завсігда допомагав людям...» [Микуляк 2006, с. 53]. Народ вкладав в уста героя нестримне прагнення свободи:

А втік же я із Сибіру,
З тяжкої неволі,
Хоч кайданів я не маю,
Та все ж не на волі.

На відміну від фольклорних авторів, Ролле, який широко спирався на архівні джерела, фантастики уникає. Зате тут вступає на перший план те, що, як підмітив В. Тищенко, зображує Кармелюка цілком об'єктивно і реально. Але водночас «очима шляхтича». Про вигляд Кармелюка ми дізнаємося з описового фрагменту: «*Karmeluk miał twarz okrągłą, wygoloną, wąsy podstrzyżone, włosy uczesane po szlachecku, z*

² Устим Якимович Кармелюк (10.03.1787–22.10.1835) – «український Робін Гуд», який очолив повстанський рух на Поділлі у 1813–1835 роках, у якому взяло участь близько 20 тис. осіб.

³ А. Ролле належать 9 томів «Історичних оповідань» та інших творів з історії Поділля й інших регіонів, не враховуючи праць з медицини.

przedziałem na boku, nos orli, oczy błękitne, duże, czoło wyniojsze, niem dwa znaki pozostałe po piętnowaniu, w szczęce dolnej brakowało dwóch zębów.» («Кармелюк мав округле поголене обличчя, підстрижені вуса, причесане по-шляхтському волосся з проділом з боку, орлиний ніс, блакитні великі очі, велике чоло, на якому залишилося два знаки після клейма, в нижній щелепі бракувало двох зубів») [Rolle 1879, с. 227–228] Водночас письменник, відходячи від своїх соціальних упереджень, тяжіє й до певного соціально-художнього узагальнення: «*Człowiek olbrzymią fizyczną siłą udarowany, charakteru niugiętego, mógł wypowiedzieć posłuszeństwa porządkowi społecznemu...*» («Обдарований величезною фізичною силою, незламного характеру, міг протистояти суспільному порядку»). [Rolle 1879, с.145] , Також письменник змалював особу опришка як особистості цілком симпатичної, не без романтичної аури, Кармелюк у Ролле не позбавлений «душі»: «*Lubił piosni, ale nade wszystko przekładał kobiety...*», причому в останній колізії акцентується й певна шляхетність опришка [Rolle 1879, с.136–137]. Начебто частиною душі героя стала рідна природа, на тлі якої розгортається панорама його почуттів, що дуже притаманно саме романтичній епосі. Утім, в усьому цьому буває присутній й відтінок легкого сарказму: «*...miał to być człowiek pełen miłości, bezinteresowności i nnieledwie poświęcenia. Zdanie to, pewnie wylęgle wkółku ludzi, ojcowie spółnikami byli bandyty podolskiego.*» («...мала то бути людина милосердна, некорислива і щонайменше жертвна. Така думка була актуальною хіба що в колі людей, батьки яких були спільниками подільського бандита»). [Rolle.1879, с.135].

Як бачимо в образі опришка, створеного А. Ролле, збережено народну міру оцінки персонажа в інтонаціях героїки, Але письменник доповнює це конкретним описом зовнішнього вигляду, рис характеру, майстерно поєднуючи обидва свої джерела пізнання об'єкта – народну творчість та факти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баженова С. (2009). «Від романтизму до реалізму. „Українська школа” в польській літературі 20-90-х років XIX ст...етапи діяльності, історія України в творчості її представників». Монографія. Кам'янець-Подільський, 331–332с.
2. Боднар Л. А. від Ганни Семенівни Мисліцької, (1997). «Про образ Кармалюка та його побратимів». Зшиток №68. Зап. 11.07.1982 р., Архів ННЛЕ,179 с.
3. Микуляк О.Л. від Ніни Семенівни Шевчук, (2006) «Зустріч діда з Кармалюком». Зшиток №121 Зап. 19.08.2006 р. 1987 р.н.. Архів ННЛЕ, с. 53.
4. Радишевський Ростислав. (2014) «Тарас Шевченко і польські романтики: топіка правди». КПС. Т. XXIV. Київ, с. 114–126.
5. Франко І. (1978). *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Т.14, Київ, с.9, 106.
6. Шевчук В.В. (2012) Образ Устима Кармалюка в легендах та переказах. [В:] *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 31. С. 371–376.
7. Rolle A. Dr.Antoni J. (1879). *Gawędy z przeszłości*. Nakładem księgarni Gubrynowicza, I.Schmidta. Z drukarni Pillera. T.1. Lwów, s.227–228, 145, 135, 136–137.

ЛІТЕРАТУРА УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Архів ННЛЕ – Архів Начально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Зшиток №68. (1997). Боднар Л. А. від Ганни Семенівни Мисліцької. (Зап. 11.07.1982). «Про образ Кармалюка та його побратимів». Кам'янець-Подільський,179 с.

Архів ННЛЕ – Архів Начально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Зшиток №121 (2006). Микуляк О.Л. від Ніни Семенівни Шевчук, (Зап. 19.08. 1987). «Зустріч діда з Кармалюком». Кам'янець-Подільський, 53 с.

Баженова С. (2009). «Від романтизму до реалізму. „Українська школа” в польській літературі 20-90-х років XIX ст...етапи діяльності, історія України в творчості її представників». Монографія. Кам'янець-Подільський, 331–332 с.

КПС – Київські полоністичні студії. Т.24. (2014) «Тарас Шевченко і польські романтики: топіка правди». Радишевський Ростислав. Київ, с. 114–126

Франко І. (1978). *Зібрання творів у п'ятдесяти томах*. Київ,Т. 14, с. 9, 106.

Шевчук В.В. (2012) *Образ Устима Кармалюка в легендах та переказах. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Вип. 31. С. 371–376.

Rolle A. Dr.Antoni J. (1879). *Gawędy z przeszłości*. Nakładem księgarni Gubrynowicza, I.Schmidta. Z drukarni Pillera. Lwów. T.1, s.227–228, 145, 135, 136–137.